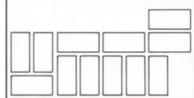

utrechts
monumenten
fonds

STEEN- GOED

De Wijde Poort

Een restje immuniteit

NR. 15, APRIL 1993

*Foto voorpagina:
De twee huisjes in de Wijde Poort anno 1993.
Rechts Mariastraat 13, links Mariastraat 15
(foto Ans Wigbold)*

Ten geleide:

Steen-goed nr. 15
is verschenen ter gelegenheid van
het 50-jarig bestaan van de Stichting
Het Utrechts Monumentenfonds

"STEEN-GOED" is een uitgave van

STICHTING HET UTRECHTS MONUMENTENFONDS
Dorstige Hartsteeg 21
3512 NV Utrecht

tel. 030 - 31 17 61
postrekening 427215

Het Utrechts Monumentenfonds is een beherende en restaurerende
instelling van monumentale woonhuizen in Utrecht.

Voor minimaal f 10,- per jaar of f 250,- ineens is men begunstiger van
de stichting. Men ontvangt dan het Jaarverslag, "STEEN-GOED", de
Nieuwsbrieven en uitnodigingen voor vergaderingen en excursies.

Inleiding

Jarenlang kom je langs de Mariastraat. Vraagt iemand je naar de Wijde Poort, dan moet je het antwoord schuldig blijven. Sta je eenmaal voor de Wijde Poort, dan ben je niet geneigd langs de smerigheid en het keukenafval verder op zoek te gaan. Je komt terecht in een steeds nauwer gangetje dat meer op een fuik dan op een wijde poort lijkt.

Wie dat toch doet, wacht een verrassing zoals alleen een oude binnenstad je bereidt: een stil overwoekerd terrein met twee vervallen woninkjes en goed geconserveerde sporen van een groepje kleine huizen.

Wat is dit voor een plek?

Om deze vraag te beantwoorden, beginnen we met een aantal korte notities over de immuniteit van Sinte Marie, over de kanunniken en hun bouwactiviteiten en over de gedaantewisseling die de Mariaplaats en omgeving de laatste tijd ondergingen.

Aanvankelijk vormde de huidige Wijde Poort het erf, de tuin en achteringang van één van de claustrale (d.w.z. binnen de afsluiting of claustum van de immuniteit gelegen) huizen. De geschiedenis van dit huis hebben we slechts globaal onderzocht: het ging ons vooral om de vraag wanneer dit achterterrein daarvan werd losgemaakt en een eigen 'economisch' leven ging leiden. Ons hoofddoel was om gegevens te verzamelen over de kameren die daar werden gebouwd. (wie bouwde ze en wanneer; om hoeveel kameren ging het; hoe zagen ze eruit; wanneer werden ze afgebroken).

Tenslotte vermeldt dit Steengoed een plan tot herstel van het laatste bouwwerkje dat de tand des tijds heeft doorstaan.

De immuniteit van Ste Marie.¹⁾

De Wijde Poort ligt in de voormalige immuniteit van Sinte Marie: een afgesloten gebied rond een kapittelkerk. In zo'n immuniteit waren de rechtsregels van het kapittel van kracht en gold het gezag van de stad niet of in beperkte mate. De immuniteit van Ste Marie was begrensd door resp. de stadsgracht - later de Singel -, de Walsteeg, de Springweg, Mariastraat en Achter Clarenburg (zie tek.). Het gebied werd omsloten door een enkele meters hoge muur met aan de buitenkant van de muur een gracht of sloot. Aan de oostzijde, tussen Springweg en Mariastraat, was het gebied toegankelijk via drie bruggen, roosters en poorten. De sloot rondom het terrein - ook wel Zijl van Ste Marie genoemd - waterde niet alleen af op de stadsgracht (singel) maar ook op de Oudegracht. Aan de noordzijde was een aftakking die ongeveer parallel aan de Hamsteeg liep, onder het huidige nummer Oudegracht 129 door, en vlak naast de Bakkerbrug in de Oudegracht uitkwam.

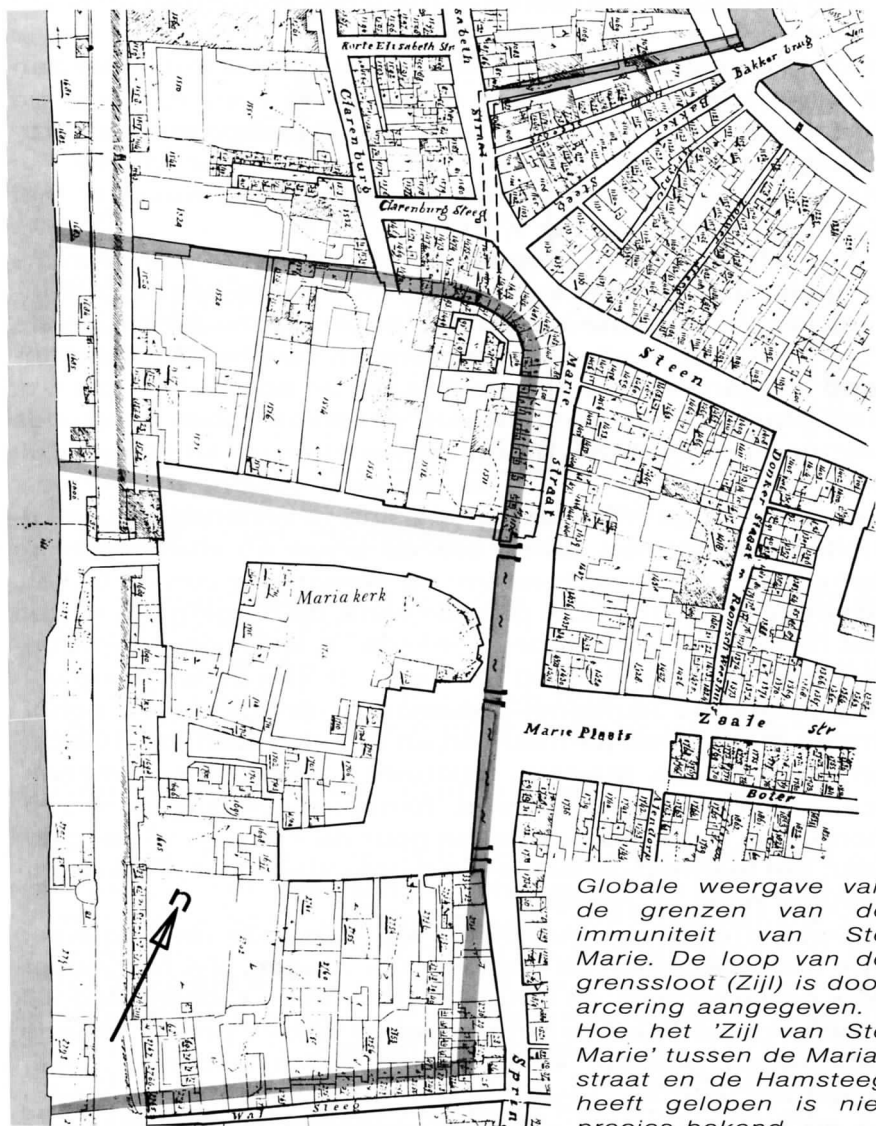
Centrum van de immuniteit was de Mariakerk. Het ruime terrein rondom de kerk werd van meet af verdeeld in erven. We mogen er van uitgaan dat daar vanaf het laatste kwart van de elfde eeuw woonhuizen zijn gebouwd. Voor stadsbegrippen waren deze claustrale erven ongewoon breed en diep.

Kanunniken; bidden, besturen en bouwen.

De Mariakerk was een kapittelkerk: de kanunniken waren geestelijken die de geloften van kuisheid en gehoorzaamheid aflegden maar niet die van armoede. Zij mochten o.a. een huis bezitten mits dat lag binnen de immuniteit of claustrum.²⁾ Hun taak was het dagelijks opdragen van de Mis en het bidden/zingen van de getijden (metten, lauden, vespers, completen en kleine uren). De Utrechtse kanunniken waren door hun status en welstand belangrijke figuren in het bisdom. Om kanunnik te kunnen worden, moest men uit een wettig huwelijk tussen vrijen geboren zijn, recht van lijf en leden zijn, de wijding tot priester of diaken ontvangen hebben en voldoende geschoold zijn. In de praktijk waren de kanunniken meest uit de hogere standen afkomstig.³⁾

Naast hun godsdienstige verplichtingen, beheerden zij ook de eigendommen van het kapittel - landerijen en huizen - en stonden zij de bisschop bij in zijn bestuurstaak.

Over de vruchten van hun gebeden kunnen we hier geen verantwoorde mening vormen, de vruchten van hun bouwactiviteiten echter zijn nog voor een deel aanwezig.

Globale weergave van de grenzen van de immunititeit van Ste Marie. De loop van de grenssloot (Zijl) is door arcering aangegeven. Hoe het 'Zijl van Ste Marie' tussen de Mariastraat en de Hamsteeg heeft gelopen is niet precies bekend.

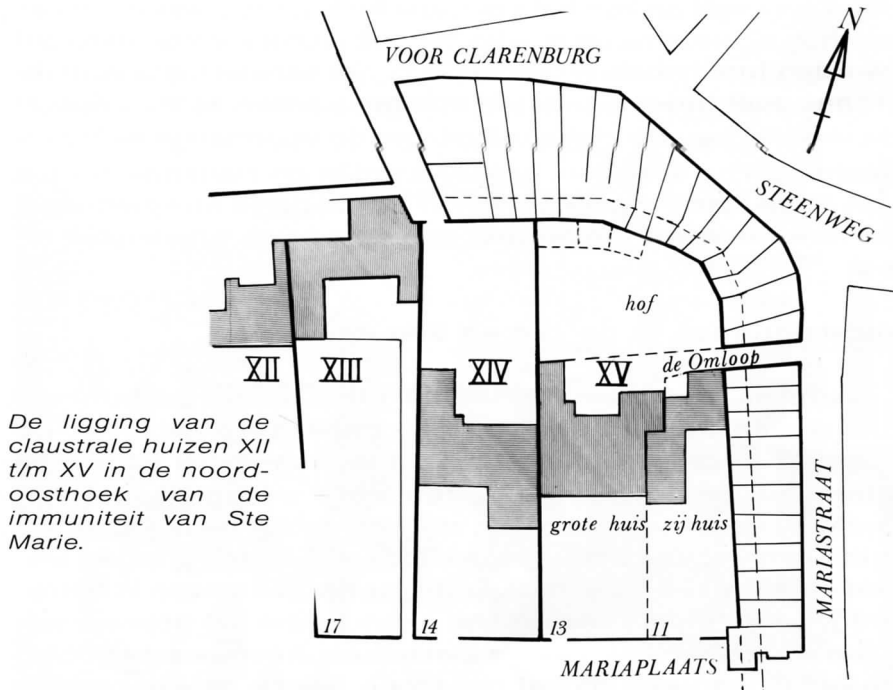
Claustrale huizen.

De kanunnikenhuizen, ook wel claustrale huizen geheten, werden ten overstaan van het kapittel en niet van de vroedschap overgedragen aan de volgende kanunniken. De grond bleef eigendom van het kapittel.

Het kon soms jaren duren voordat een kanunnik een eigen claustraal huis kon betrekken, want er waren uiteindelijk maar 19 claustrale huizen beschikbaar en er waren meer dan 19 kanunniken. Deze huizen werden niet zoals elders in de stad aangeduid met geveltekens en huisnamen maar met Romeinse cijfers, ook in de boekhouding van het kapittel. De Wijde Poort maakte deel uit van het achterterrein van het claustrale huis nummer XV (15).

De eerste behuizingen van de kapittelheren waren waarschijnlijk klein en zeer eenvoudig, mogelijk geheel of grotendeels van hout. Voor de oudste bouwgeschiedenis van de claustrale huizen zijn we aangewezen op enerzijds bodemvondsten, anderzijds op bescheiden uit het archief van o.a. Sinte Marie. De oudste bewaard gebleven kapittelresoluties dateren eerst uit 1425, de rekeningen van de kerkfabriek uit 1532. Zodoende is over de eerste eeuwen vrijwel niets bekend. De algemene, de gehele stad betreffende, bouwactiviteiten en -normen zullen ook de bouw en verbouw in de immuniteit beïnvloed hebben: de verharding van de daken, de verstening van het opgaande werk, de neiging om huizen met meerdere bouwlagen te maken. In ieder geval ontstonden binnen de immuniteit - afhankelijk van de welstand van de betreffende kanunnik-bouwheer - deftige, ruime behuizingen met tal van aanbouwen en bijgebouwen: paardestallen, koetshuizen, privaten, bakhuizen, brouwhuis, kippehokken, konijnehokken, volières, tuinhuisen, uitkijktorens, zomerhuizen en priëlen. Dit alles naar de smaak van de eigenaar; het toenmalige Bouw- en Woningtoezicht had in de immuniteit niets te zoeken.⁴⁾

Kipp spreekt i.v.m. het claustrale huis zelfs van een eigen type huis: dwarshuizen van twee bouwlagen, slechts gedeeltelijk onderkelderd, en terugliggend van de rooilijn. Mogelijk hebben op het huidige terrein van de Wijde Poort ook allerlei gebouwtjes gestaan waarvan misschien ooit nog resten gevonden worden. Tegen de achtermuur van dit erf vinden we nu nog de resten van laat-middeleeuwse bebouwing.⁵⁾

De ligging van de claustrale huizen XII t/m XV in de noordoosthoek van de immunitet van Ste Marie.

Op bezoek in een claustraal huis.

Onze nieuwsgierigheid hoe 'ons' huis eruit zag, wordt gedeeltelijk bevredigd door de beschrijving van S.Muller Fzn. Deze 'componeerde' een claustraal huis in de 16e eeuw op basis van inventarissen van tussen 1512 en 1609 verkochte huizen, helaas zonder de bronvermelding per huis.⁶⁾

De veranderingen in de claustraliteit.

De uitzonderlijke juridische positie van de immunitet was van meet af aan inzet van machtsstrijd tussen wereldlijke en geestelijke autoriteiten. Omgekeerd deed het kapittel veel moeite om de 'wereld' buiten haar poorten te houden. Zo verbood 't kapittel al in de 14e eeuw om claustrale huizen aan anderen dan de eigen kapittelheren te verkopen of te verhuuren. Het was wel toegestaan om bloedverwanten in huis op te nemen. In de 15e eeuw zien we dat ook lekebedienden en huishoudsters hun intrek nemen in claustrale huizen.

Aan het eind van de 16e eeuw - na de reformatie - wordt de betekenis van de kapittels beperkt tot het behoud en beheer van hun economische positie. In 1598 wordt verordeneerd dat de claustrale huizen niet meer voor het kapittel maar voor de vroedschap getransporteerd moeten worden. In 1618 besluit de vroedschap de claustraliteit van de voormalige kanunnikenhuizen op te heffen. In 1647 worden de claustrale huizen van Sinte Marie ingeschreven in het stedelijk huisgeldregister maar nog wel onder een aparte rubriek 'claustrale huizen'.

Veranderingen in de 19e en 20e eeuw.

Vanaf de stichting van de Mariakerk is de ruimtelijke structuur van de immuniteit betrekkelijk ongestoord gebleven. De aanleg van de stadsmuren bracht de immuniteit binnen de verdedigingsgordel, maar veranderde weinig daarbinnen. Grote veranderingen bracht de 19e eeuw: dwars door de oude immuniteit kwam een doorgaande route vanaf het station (1843) naar hart stad via de nieuw gebouwde Willemsbrug; op de plaats van de Mariakerk kwam het gebouw van K. en W.; nieuwbouw van het Ziekenhuis Johannes de Deo op de plaats van een aantal claustrale huizen.

De huizen in deze omgeving raakten steeds meer georiënteerd op deze nieuwe verkeersas en werden als winkel- en bedrijfspand aantrekkelijker. Van de sloop in deze eeuw in en rond dit gebied zijn vele lezers zelf getuige geweest. Op dit moment staan nog maar enkele claustrale huizen overeind, ontsnapt aan de rabiës planologica.

Het claustrale huis nr XV.

Oorspronkelijke vorm: We weten uit akten dat er sprake was van een groot huis en een klein huis of zijhuis. Complete afbeeldingen van dit huis zijn ons niet bekend. Mogelijk zal verder archiefonderzoek meer concrete aanwijzingen over vorm en uiterlijk van dit huis opleveren. Wel weten we dat het huis - althans in de 18e eeuw - een stuk achter de rooilijn lag en dus een voortuin had. Dit paste in de behoefte van de kanunniken aan zo groot mogelijke privacy. De voortuin had aan de kant van de Mariaplaats een muur en een poort.

De voorkant van het claustrale perceel nr. XV aan de Mariaplaats is in 1890 ingevuld met de Boterhal en de stalhouderij van Van der Lee. (foto TA/GAU)

Stadsvenduhuis en Boterhal: Het claustrale huis nr XV wordt in 1765 door de stad aangekocht en tot 'Stadserfhuys' (venduhuis) bestemd. Mogelijk worden voor dat doel in de voortuin twee verkooplokalen bijgebouwd.

Dit stadserfhuys wordt in 1856 opgeheven en vervangen door de - door stadsbouwmeester Vermeijs gebouwde - Boterhal, die in 1864 in gebruik wordt genomen. In feite wordt het gehele erf m.u.v. het aan de achterzijde afgesplitste hofje 'De Wijde Poort', één overdekte ruimte, waardoor de perceelgrenzen goed gefixeerd blijven. De hal was aan de achterzijde in de Wijde Poort ook toegankelijk via de daar aanwezige Boterpoort en vormde zo voor het publiek een doorsteek van Steenweg naar de Mariaplaats. Tot 24 februari 1900

werd in deze Boterhal de Zaterdagavondmarkt gehouden. De Boterhal wordt in 1926 opgevolgd door de Handelsbeurs. Bij de verbouwing wordt de hal van een nieuw front voorzien. Bij die gelegenheid kwam de openbare verbinding tussen Mariaplaats en Wijde Poort, via deze overdekte markt, te vervallen. De hal, die een vrij unieke dakconstructie had (nog van 1864), wordt in 1982 afgebroken.

Menige lezer kent het gebouw nog in zijn oude toestand omdat daar vaak examens werden gehouden. Op de plaats van de Handelsbeurs is inmiddels een snooker-centrum gevestigd.

Hiermee laten we verder de huizen aan de Mariaplaatszijde onbesproken en keren terug in de tijd teneinde de geschiedenis van het achterterrein te beschrijven.

Het claustrale perceel gesplitst.

De vroegste eigenaar van het claustrale perceel nr XV die we vonden na het kanunniken-tijdperk en die van belang is voor de geschiedenis van de huisjes in de Wijde Poort is Meester Cornelis Mathissius. Hij was "Raad in de Vroedschap der stad Utrecht ende Kamelaer van de Leckendijck Bovendams". Hij overleed te Utrecht op 11 september 1676 en werd in de Dom begraven. Zijn weduwe Cornelia de Vries, die aangeduid werd met de titel Vrouwe van Amelisweerd, bewoonde met haar dienstmaagd het 'grote' huis dat op dat perceel stond. In het testament dat Cornelia op 31 oktober 1698 laat opstellen vermeldt notaris Van Meerwijk dat haar gezondheid te wensen overlaat:

"sijnde swackelijck van lichaam, te bedde leggende vermits een kleijne beroerte, dog haar verstand ende sprake volcomentlijk magtig ende gebruijkende als ons claerlijken bleek". Voorts vermaakte zij: "aan haar dienstmaagt die bij haer woonende is een enckelden rouw, te weten een tabbert met een rock en een swart kapsel op 't hoofd."

In dit testament gaan al haar bezittingen, op enkele legaten na, naar haar broer Cornelis. Vier dagen later herziet zij haar laatste wil al weer en vermaakt zij haar bezittingen aan de kinderen van dezelfde Cornelis. In dit laatste testament wordt ook bepaald dat Anna en Willem van Coten, met hun dochter Sophia, gedurende hun hele leven gratis mogen wonen in de **camer** waar zij toen in woonden.

Dit testament wordt op 22 juni 1699 met een codicil uitgebreid waarin Cornelia aan Sophia van Coten vermaakt: "haar slechtste bed, peluwe met twee hooftkussens en een groene ende een witten deken, twee nieuwe hemden en de comparantes grooten bijbel, mitsgaders tot een rouwcleed een swart jack met een schort". Zouden we ons uit deze zinnen een beeld kunnen vormen van de toen heersende sociale verhoudingen?

Drie cameran. Op 20 januari 1700 overlijdt Cornelia de Vries. Al snel gaan haar erfgenamen over tot de verkoop van haar bezittingen. Perceel nr.XV wordt hierbij in drie delen opgesplitst:

1- Aan de Mariaplaats een westelijk gelegen perceel met daarop het eigenlijke 'grote' claustrale huis nr. XV, dat in 1765 door de stad Utrecht wordt opgekocht.

--- huisinge met hoff, stallinge, koetshuijs met verdere erve mitsgaders den grooten mestback annex de stal in de Omloop tot aentsittinge van 't gemeen secreet ten dienste van de **cameran** in denselven Omloop staende, beneffens het regt van waterlosing in de gangh van denselven Omloop --- streckende voor van 't kerckhoff tot agter aen den Omloop met een groote poort ende poortwegh in de Mariestraet uijtcomende --- vrij gebruik van voorschreven gangh ---

2- Aan de Mariaplaats een oostelijk gelegen perceel met daarop een 'cleijn' huis. Dit perceel blijft voornamelijk een grote tuin met enkele lage gebouwtjes tot de bekende stalhouderij Van der Lee daar in 1883 aan de straatzijde een koetshuis bouwt, nu Cartouche.⁷⁾

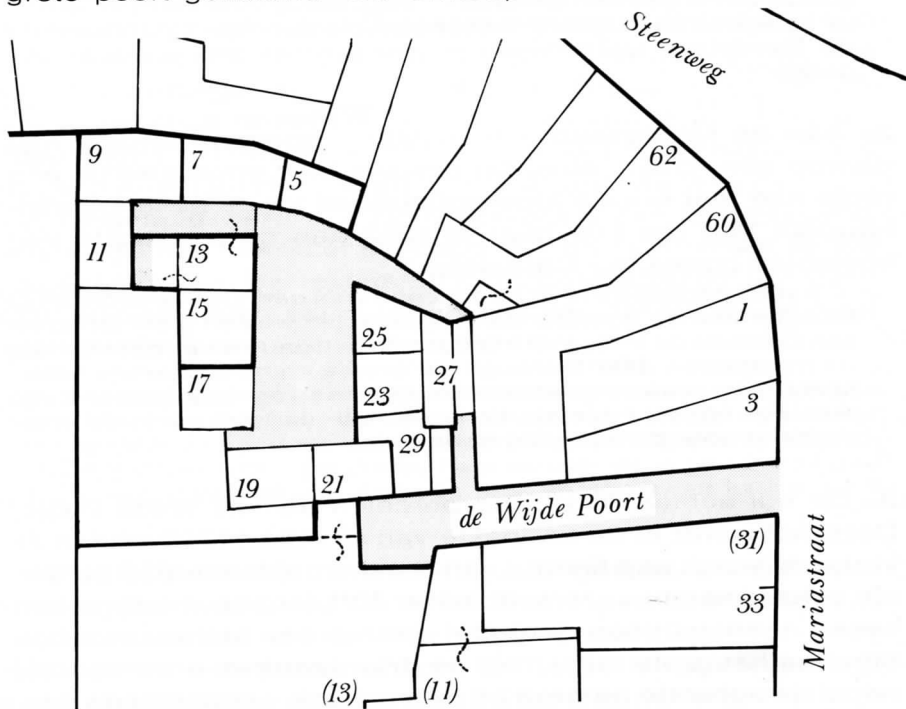
--- huijsinge, hoff en erve, streckende voor van 't Mariekerckhoff af tot agter aen de poortgangh --- alwaer ten westen d'erffgenamen van Cornelia de Vries met haer groote huijsinge naest gehuijst sijn --- mitsgaders daer toe nogh de groote camere staende agternaest en annex voorgenoemde huijsinge en op de agterplaets van dien sijn ligt scheppende ende sijn uijt- en ingangh in de voormelde groote poort, mede hebbende ---

3- De hof achter deze twee percelen aan de Wijde Poort. Deze hof wordt in de koopakte van 15 maart 1700 waarin zij verkocht wordt aan Gerard van Rinckenraet voor 630 gulden als volgt omschreven: 'seeckeren hoff, jegenswoordigh aen tweën gesplitst' (één deel met daarop een stal en mestbak bleef bij het grote huis), 'met de **drie cameran** ende secreet naest de **agterste camere** bij den asback, genaempt de Omloop met den vrijen uijt- ende ingangh door de groote poortwegh in de Mariestraet, uitgesondert de steenen mestback

annex het voorschreven secreet ende de stal van de groote hujsinge'. Het 'grote' huis zal gebruik mogen blijven maken van een waterlozing op een zakput die in het verkochte deel van de hof ligt 'dicht omtrent de stal'. Verder behoorde bij de hof 'het regt tot de pomp in de gangh van de voorsch. Omloop aen of annex de **eerste camere**'. Ook wordt in deze akte nog herinnerd aan de regeling die Cornelia had getroffen: 'Sophia van Cothen, weduwe nu out omtrent 60 jaeren --- vrije bewoningh van de **agterste camere**, hebbende beneden twee vertrekken'.

De **drie cameraen**, op de plattegrond de huisnummers 5, 7 en 9, stonden achter in de hof tegen de immuniteitsmuur. In de achterste, waarschijnlijk nr. 9, woonde Sophia van Cothen.

Door het bouwhistorisch onderzoek van B.Klück weten we dat deze huisjes 15e-eeuws waren.(5) De naam 'Wijde Poort' is nog niet in zwang; in de akte spreekt men steeds van de grote poort genaamd "De Omloop".

De plaats van de huisjes of cameraen in de Wijde Poort en de huisnummering anno 1900.

De nieuwe eigenaar van de hof, Gerard van Rinckenraad, is getrouwd met Johanna Bosch. Hun dochter Cornelia van Rinckenraad trouwt met Adrianus van Ingen. Uit dit huwelijk wordt op 3 februari 1703 te Utrecht Antonis Gerardus van Ingen geboren.

Bij testament van 12 mei 1710 vermaakt Gerard van Rinckenraad aan dochter Cornelia een aantal huizen(8) in de binnenstad, waaronder: - **Drie kameren** met hof aan den Omloop in de groote poort.

Op 9 mei 1712 wordt door Johanna Bosch, weduwe van Gerard van Rinckenraad, een verklaring afgelegd dat zij de zorg op zich wil nemen voor haar kleinzoon Antonis van Ingen, oud 9 jaar, zoon van Adrianus van Ingen en Cornelia van Rinckenraad, gesepareerde echtelieden. Onder andere wegens slechte verzorging en opvoeding door zijn vader te Zuijlen. Waarom Cornelia niet zelf de verzorging van het jongetje op zich neemt vertelt de geschiedenis niet.

Na het overlijden van Cornelia van Rinckenraad op 3 december 1740 is haar zoon Anthony Gerardus van Ingen de enige erfgenaam en wordt daardoor eigenaar van de hof en cameren aan de Wijde Poort. Cornelia wordt deftig begraven in de Mariakerk (als blijk van welstand: met 12 dragers en 16 ellen laken gescheurd).

Op 15 februari 1727 trouwt Antony van Ingen met Wilhelmina Dus. Uit dit huwelijk wordt op 14 december 1729 een dochter Mechtilda geboren. Zij wonen dan in de Walsteeg. Drie weken later overlijdt zijn vrouw Wilhelmina. De familie woont dan inmiddels: "op de hoek van de Backersteegh aan de Steenwegh"(9). Dit huis had Antony van zijn tante Marie, van moederskant, geerfd. Op 30 april 1735 hertrouwt Antony van Ingen te Utrecht met Elisabeth Larison (= La Raison). Uit dit huwelijk worden 2 kinderen geboren. In het Manuaal Liberale Gifte van 1747 staat vermeld dat in de wijk Turkije nr. 390 (nu Hekelsteeg 8) Antony van Ingen woonde, gehuwd met Elisabeth La Raison met hun 3 kinderen plus een personeelslid.

Tien kameren. Op 15 juli 1753 overlijdt Anthony van Ingen te Utrecht in het huis op de hoek van de Bakkerstraat, nalatende zijn vrouw, mondige en onmondige kinderen. Hij wordt begraven in de Jacobikerk (12 dragers en 16 ellen laken gescheurd).

Op 20 augustus 1755 verkoopt Elisabeth La Raison, weduwe en boedelhoudster van Anthony van Ingen: "**Thien kameren** in een poort in de Mariestraat genaamd den Omloop".

De nieuwe eigenaar is Hendrik de With.

In het testament van 12 mei 1710 wordt gesproken over **3 kameren** en in de akte van 20 augustus 1755 over **10 kameren**. Hieruit kunnen we de conclusie trekken dat de hof in de Wijde Poort in de periode 1710 - 1755 moet zijn volgebouwd. De vroedschapsresoluties over die jaren vermelden niets over de bouw van kameren in de Wijde Poort, mogelijk omdat ze zo achteraf gelegen waren en niet direct aan de rooilijn van een straat.

Eigenaren van de hof waren in de periode 1710 - 1755: Cornelia van Rinkenraad en haar zoon Anthony van Ingen. Moeder en/of zoon liet(en) er dus **7 kameren** bijbouwen.

Op 11 oktober 1755 neemt Hendrik de With, die van beroep "Paruijkemaker" was, een plecht van 600 gulden op **10 kameren** in een poort in de Mariastraat genaamd de Omloop. Na het overlijden van Hendrik de With en van zijn echtgenote Hermina van Wessum vindt er een boedelscheiding plaats en wordt op 7 februari 1792 hun zoon Johannes de With de nieuwe eigenaar.

*Gezicht in
het poortje
op de huisjes
5, 7 en 9.*

*(Tek. 1918,
D.v.Luijn,
TA/GAU)*

13 kameren: 1832 - heden.

Op 28 oktober 1801 verkoopt Johannes de With de **10 kameren** aan Johannes van Wankum, van beroep timmerman.

Bij de invoer van het Kadaster in 1832 blijken er volgens de eerste lijst van eigenaren **13 huizen** in de Wijde Poort te staan, allen eigendom van Johannes van Wankum.

Op deze lijst stonden de huisjes als volgt omschreven: (de huidige huisnrs. zijn voor referentie eraan toegevoegd).

Kad.perc. Sectie C	Omschrijving	Opp. m ²	Wijkhuisnr. Wijk D	Huisnr. Mariastraat
1487	huis en erf	25	528	29
1488	huis en erf	16	529	23
1489	huis en erf	18	530bis	27
1490	huis en erf	12	530	25
1491	huis en erf	20	520	5
1492	huis en erf	28	521	7
1493	huis en erf	31	522	9
1494	huis en erf	66	523	11
1495	huis en erf	20	524bis	13
1496	huis en erf	25	524	15
1497	huis en erf	20	525	17
1498	huis en erf	164*	526	19
1499	huis en erf	17	527	21

*) Dit perceel was in verhouding tot de andere percelen zo groot omdat het gehele erf tussen de huisjes en het poortje naar de Wijde Poort daarbij gerekend werd.

Tussen 1801 en 1832 heeft timmerman Van Wankum dus **3 huizen** in de Wijde Poort bijgebouwd (en/of gesplitst). Onze beste veronderstelling is dat dit de nrs. 11, 13 en 27 zijn.

Hiermede is dit stukje grond in de Wijde Poort een typisch voorbeeld van de vroeg-negentiende eeuwse gewoonte om elke vierkante meter voor verhuur te benutten.

Op 5 mei 1847 verkopen de erfgenamen van Johannes van Wankum op een openbare veiling alle **13 huizen met erf** - zoals ze nu genoemd worden - aan de rentenier Arnoldus Cornelis Raven voor fl.3350.-. Notaris Hendrik Duifjes noteert in de akte dat de erven Van Wankum weliswaar geen eigendomsbewijzen voorhanden hebben maar "dat de huizen al meer dan 30 jaar ondubbelzinnig eigendom zijn van Johannes van Wankum".

Waarschijnlijk vond rentenier Raven het toch niet zo'n gunstige geldbelegging want op 17 februari 1849 biedt hij de huisjes al weer aan voor openbare verkoop. Frederik Wilhelm Krecke, timmerman, wonende Ambachtstraat G382 (nu nr.13), koopt de **13 huisjes** voor de somma van 3250 gulden.

In deze akte wordt de Wijde Poort nog de Omloop genoemd. Die naam zou er op kunnen wijzen dat men via deze poort een kortere of andere route kon gaan. Dat men via de Wijde Poort kon doorsteken naar Achter Clarenburg of via het kerkelaantje naar de Mariaplaats ligt niet voor de hand, omdat men dan over de percelen van andere eigenaren moest. Dit zou in de akten te vinden zijn geweest. Echter omdat de Wijde Poort vanouds de achteruitgang van het claustrale perceel nr. XV was, is het meer waarschijnlijk dat er een doorgang was van de Wijde Poort naar de Mariaplaats over de eigen grond. Het is mogelijk dat het bouwen van de Boterpoort als achteringang van de Boterhal een voortzetting was van die 'traditie'.

Bezit gesplitst. Als de erfgenamen van Frederik Wilhelm Krecke de huisjes op 9 juni 1860 verkopen eindigt daarmee de periode waarin de hof aan de Wijde Poort sinds de middeleeuwen in handen was van één eigenaar. Bij deze openbare verkoop gaat de eigendom van de 13 huisjes namelijk over op 9 verschillende eigenaren.

Mariastraat 13, dat nu - 1993 - nog midden in de hof staat, werd verkocht aan Christoffel Gerardus Paap, van beroep letterzetter. Het huisje is dan verhuurd voor 90 ct. per week. Het andere huisje dat er nu ook nog staat, **Mariastraat 15**, werd terzelfder tijd verkocht aan Willem de Koff, spekslager, Steenweg D327 (nu nr.77) en is verhuurd voor 1 gulden per week. Onderstaande tabel geeft de latere eigenaren van 'onze huisjes':

Mariastraat 13:	Mariastraat 15:
1903 Wilhelmina C. Felix-Lub, winkelierster.	1913 Wilhelmus Jacobus Kok, Aannemer. (f 500,-)
1905 Firma H. Knottenbelt, Kruidenier/koffiehandel. (f 600,-)	1913 Joseph Heitkönig, Koopman. (f 600,-)
1922 Cornelius A. M. Maarschalkerweerd, Behanger.	1924 Cornelius A. M. Maarschalkerweerd.

25 april 1990 Het Utrechts Monumenten Fonds.

De 4 huizen 23, 25, 27 en 29 die momenteel -1993- ook nog in de Wijde Poort staan en die d.m.v. een overbouwning gekoppeld zijn aan de huizen in de bocht Mariastraat/Steenweg werden omstreeks 1920 ook eigendom van C.A.M. Maarschalkerweerd. Deze had zijn winkel in Steenweg 60 (=3e huis van de hoek Wijde Poort).

De andere huisjes zijn uiteindelijk allemaal in handen van de Gemeente gekomen en wel successievelijk op 10 januari 1912 de nrs. 19 en 21, op 10 september 1926 de nrs. 5, 7, 9 en 17, op 2 september 1927 nr. 11.

Een poging van de Gemeente om in 1927 ook de huisjes nrs. 13 en 15 door onteigening in handen te krijgen mislukte; mogelijk staan ze daarom nu nog overeind.

De huisjes nrs. 5, 7, 9, 11, 17, 19, en 21 worden in 1927 verhuurd aan de Kamer van Koophandel (die ook het beheer had van de Handelsbeurs). In de huurovereenkomst is vastgelegd dat de huisjes door de K.v.K. mogen worden verhuurd maar ook gesloopt! Hieruit wordt duidelijk dat de Gemeente in die jaren geen enkel historische waarde aan de Wijde Poort hecht. In 1961 wordt het laatst bewoonde huisje nr. 7 onbewoonbaar verklaard en kort daarna worden alle huisjes die gemeente-eigendom waren gesloopt.

Drie van hen, nrs. 5, 7 en 9 hadden gezien hun leeftijd van meer dan 500 jaar ons inziens meer respect verdiend.

Bewoners 19^e eeuw: Bidden, baren, werken (en berusten?).

Om ons een voorstelling te kunnen maken van de woonomstandigheden in de Wijde Poort hebben we de bevolkingsregisters over de jaren 1830, 1840 en 1850 erop nageslagen. Hierin vonden we een opgave van de gezinssamenstelling en de beroepen van de kostwinners. Voor de huisjes 13 en 15 geeft dat, in een wat gecompriëerde vorm, het volgende lijstje:

Mariastraat 15 (wijk D nr. 524) oppervlakte 25 ca.

1830	Anthonis de Zwart	39 jr.	Kuipersknecht	4 kind.
1840	Zielemans		Knecht	5 personen
1850	Johanna Hendriksen	44 jr.	Weduwe	
	Hendrikus Hendriksen	31 jr.	Boekbinder	
	Aart Hendriksen	19 jr.		

Everardus Hendriksen 16 jr.
Gerardus Hendriksen 14 jr. Cartonwerker.

Mariastraat 13 (wijk D nr. 523) oppervlakte 20 ca.

1830	Gerrit de Bruin	51 jr.	Klompenmaker	4 kind.
1840	Johannes Leusden	34 jr.	Timmerman	5 pers.
1850	Hendrika Oenst	54 jr.	Weduwe	4 kind.

Mariastraat 13 was één van de kleinste huisjes in de Wijde Poort. In 1832 mat het slechts 4 bij 5 meter. Bij een hermeting van het kadaster in 1922 kent men i.p.v. 20 ca ineens 42 ca aan het perceel toe (met behoud van hetzelfde kadasternummer). In de tussenliggende jaren bleek men de grond tussen 13 en 11 allengs 'geannexeerd' te hebben. Gezien het aantal kinderen dat men - volgens bovenstaand lijstje - in dit huisje heeft 'moeten' grootbrengen, kunnen we de noodzaak van deze, waarschijnlijk illegale, aktie wel inzien en er begrip voor opbrengen.

Ook in de andere huisjes vinden we vergelijkbare beroepen en grote gezinnen. Een uitschieter is een gezin met 8 kinderen, ook in Mariastraat 15, in 1880. Op basis van deze gegevens kunnen we aannemen dat in de 13 huisjes, gelijktijdig, ca 60 mensen woonden.

Zij huren deze huisjes voor bedragen die varieëren van 55 tot 95 ct per week.

Ter illustratie van de 'luxe' waarin de bewoners van de Wijde Poort verkeerden, zij één van de koopcondities uit 1847 vermeld: in het geval het eigendom van de 13 huisjes niet in één hand zou blijven, moesten de eventuele kopers er rekening mee houden dat men toch 'in 't gemeen' moest gebruiken: het bleekveld, de pomp en het secreet.

Dit lezende dringen zich vragen op die jammer genoeg niet d.m.v. de papieren zijn te beantwoorden:

Is dit nog steeds dezelfde pomp en hetzelfde secreet als genoemd in de akten van 1700?

Hoe was het gesteld met de saamhorigheid, de gezelligheid, of de tegengestelden daarvan, kortom de onderlinge verhoudingen in deze dicht opelkaar levende woongemeenschap?

Hoe zal de jeugd zich hebben vermaakt, en gedragen?

Het restauratieplan

Dat het maken van een restauratieplan voor dit kleine huisje, Mariastraat 13/15, meer dan een half jaar heeft gekost hangt samen met twee wensen.

Ten eerste wilden we het karakter van dit heel eenvoudige huisje, een samenvoeging van twee huisjes, zoveel als maar mogelijk is behouden. Dat is verre van eenvoudig omdat het in een erbarmelijke staat verkeert. Vaak groeit dan snel de overtuiging dat het maar beter is een groot deel ervan te slopen om het vervolgens in de oude vorm te herbouwen.

Ten tweede wilden we trachten zoveel mogelijk milieuvriendelijke materialen te gebruiken.

Voeg dan bij deze twee wensen de moeilijke toegankelijkheid van het terrein en het feit dat om het huisje een 'woud' van bomen en struiken is gegroeid en alle ingrediënten voor problemen zijn aanwezig.

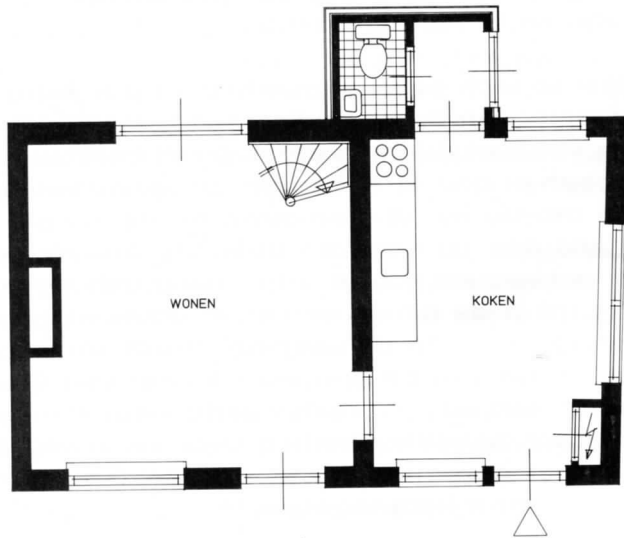
Op verzoek van de gemeente kocht het UMF de huisjes in 1990. Het stond toen op het enige stukje grond dat nog in particuliere handen was; de rest van het terrein was al eigendom van de gemeente. In 1982 had de gemeente het deel van de immuniteitsmuur van Ste Marie, dat aan de noordzijde van het terrein grenst, gerestaureerd. Door restauratie van het huisje en de renovatie van het terrein zou die muur meer tot zijn recht kunnen komen.

Inmiddels is toch een restauratieplan gereed en zijn de bouwvergunning en de subsidietoezeggingen ontvangen.

Het plan voorziet dus allereerst in het behoud en herstel van al hetgeen er nog is. Alleen de voorgevel van het zuidelijke huisje (nr. 15) wordt vernieuwd en ingedeeld met een raam volgens een uit een foto bekende oudere vorm.

Aan de achterzijde wordt een latere uitbouw gesloopt. Daarvoor komt in de plaats een klein uitbouwtje, waarin de toegang en de WC. Op de begane grond komen dan een keuken van 3 x 4½ m en een woonkamer van 4¼ x 4½ m.

Die woonkamer krijgt openslaande deuren in de westgevel, waardoor de lichttoetreding sterk verbeterd wordt. De oudtijds aanwezige ramen in de noordgevel (grenzend aan de keuken) worden heraangebracht.

Via een eenvoudige spiltrap wordt de zolder bereikt waar de slaapkamer en de badkamer zijn ondergebracht. Zo ontstaat een knus huisje op een stille plek midden in het drukke centrum van de stad.

Zoals gezegd willen we proberen zoveel mogelijk milieuvriendelijke producten te weren. Zo is voorgeschreven dat voor de kapisolatie kurkplaten worden gebruikt, dat natuurverven moeten worden toegepast en dat de bodem onder de woonkamervloer met een schelpenlaag wordt afgedekt. Zink wordt niet toegepast en uiteraard geldt datzelfde voor tropisch hardhout.

Bij restauraties komt gewoonlijk al veel minder bouwafval vrij dan bij renovaties van meer recente woningen. Door nu verder te gaan dan gebruikelijk is, hopen we dat van dit project een voorbeeldwerking zal uitgaan.

De werkgroep Historisch Onderzoek heeft veel bijgedragen aan het onderzoek door het transcriberen van de transportakten en het aandachtig lezen van de conceptteksten. Hiervoor onze hartelijke dank.

Tekst: Richard Tap
Wijnand Thoomes
Wim Zwanikken
Vormgeving: Dirk van Sichem

Bronnen en Noten.

- 1- Bij deze inleiding is ruim gebruik gemaakt van de doctoraalsscriptie van A.F.E. Kipp: De immuniteit van St. Marie te Utrecht, de evolutie van een stadsbeeld. Utrecht. 1974.
- 2- S.Muller Fzn: Een bezoek aan de immuniteiten der Utrechtse kapittelen, in: Schetsen uit de middeleeuwen.
- 3- Over de Utrechtse kanunniken valt veel te lezen in het overzichtsartikel van Bram van den Hoven van Genderen: Kanunniken, kloosters en kerkgebouwen in laat-middeleeuws Utrecht, in 'Utrecht tussen kerk en staat' onder redactie van R.E.V. Stuip en C. Vellekoop, Hilversum, Verloren, 1991. Utrechtse bijdrage tot de mediëvistiek.
- 4- Bouwen en laten bouwen ging in de 15e eeuw iets anders dan nu. Hoe anders, valt voor een deel te lezen uit het kasboekje van de stadsklerk Mr. Floris Tzwijsen. Over de periode 1493-1509 noteerde deze zijn privé inkomsten en uitgaven, o.a. met betrekking tot zijn huis in de immuniteit van Ste Marie. Deels in het latijn, deels in het toenmalige nederlands, vinden we allerlei aanwijzingen wat voor werk werd verricht, door wie, met welke materialen en wat de kosten waren. De principaal fungeerde zelf als aannemer: hij kocht de materialen in, zorgde zelf voor de mondkost en betaalde de werklui voor welomschreven werk, zoals het sjouwen van 3000 stenen en het mengen van kalk en zand.

Wie belang stelt in de geschiedenis van het bouwen in Utrecht, vindt hier een schat aan gegevens. Het kasboek is getranscribeerd door de werkgroep latijnse paleografie o.l.v. K. Smit.

Als voorbeeld van de gegevens en de wijze waarop ze zijn genoteerd in het kasboek hier enkele regels:

Item Theodricus convenit mecum dat hij die coken
bescieten zel van zijn wagenscot, ca. 5½ gulden;
hij zel den cost hebben mit zijn jong ende
zel die koets ende onderscot versetten ende
paviment leggen ende van boven te bescieten:
4½ g. ende 2½ st, gescenct;
betaelt hem te samen 10 gulden 2½ st
Item conduxi Georgium scrinificem ad faciendam
novam coetsam pro 6 flor. 15 st

- 5- Zie: B.J.M. Klück, Voorlopig verslag van het onderzoek van de muren in de Wijde Poort. Utrecht 1979. Dit verslag is in het UDS opgenomen onder Mariastraat 5 e.v.

6- Muller's werkaantekeningen hebben wij op het GAU niet kunnen vinden. We maken daarom een korte wandeling door een claustraal huis zoals Muller dat in zijn boek beschrijft:

We betreden het erf via een poort in een hoge muur aan de voorkant. We lopen door de voortuin naar de trap treden voor het huis. Misschien zien we een nis met een heiligenbeeld in de voorgevel. Door de voordeur komen we via een houten tochtportaal in het voorhuis. De vertrekken zijn talrijk en worden aangeduid volgens hun bestemming maar ook naar de kleuren of de soort behangsels: de grote 'zaell' was het staatsievertrek; verder zijn er alle soorten kamers en kamertjes: 'studiorum', een 'scrijffcamerken', 'voor-, middel- en aftercamers', een 'eedtsaelken', soms een 'capelle', een 'bathstove', een 'vuycamer of droge stove' (verwarmd kamertje voor een zieke), soms een 'sterrecamer in de thoorn'. Het licht treedt toe via beschilderde 'glaesen'. De muren zijn veelal onbedekt of gesierd door een wandtapijt. De vloeren bestaan uit kale planken, soms met een kleed, soms is er nog een vloer van geglazuurde tegels. Veel van de inrichting (bedden, kasten, buffetten, rekken) was niet 'meubilair', maar aan muur of vloer gespijkerd door de 'kistemakers'. De eveneens talrijke zolders en kelders heten resp. 'weyt solder of coirncamer', 'cleersolder' (voor de was), een 'duyvesoldertgen'. In de kelders wordt bier en wijn opgeslagen, en andere etens- en drinkware in 'bottelen'. In de tuin staan vruchtbomen, er is een geplaveide 'plaetse' (terras) met een 'puth' en een stenen regenwaterbassin voor gebruik in de tuin of voor schrobwater. Er is een bleekveld en de tuin is volgens een symmetrisch patroon ingedeeld met beschilderd hekwerk en klinckerpaadjes. We zien allerhande sierplanten, bv. 'testebloemen' (bloempotten op beschilderde staken), maar in de moestuin ook kruiden en groenten. In de achtertuin zien we tenslotte een achteruitgang waar vaak kleine huisjes of kameren gebouwd zijn bijvoorbeeld om dienaren te huisvesten.

7- Zie: UDS onder Mariaplaats 11

8- Cornelia van Rinkenraad erfde verder nog:

- Huijsinge op de Steenweg, zuidhoek Mariastraat.
- Huijsinge 'het Huijkje' op de Steenweg.
- Huijsinge oostzijde Bakkerstege.

9- De vroedschapresoluties van 5 mei 1727 vermelden over dit huis: 'Bouwvalligh huijs, afgekeurt, op de hoek van de Backersteegh en Steenwegh, eigenaresse: Maria van Rinkenraad'

